

OVER LACANS LA SIGNIFICATION DU PHALLUS¹

Lieve Billiet²

In 1958 schrijft Lacan de tekst *Propos directifs pour un Congrès sur la sexualité féminine*.³ De tekst is in zekere zin een vervolg op de tekst *La signification du phallus* die hij eerder datzelfde jaar schreef. In die tekst staat – de titel laat het al vermoeden – de fallus centraal. Maar over welke fallus gaat het? Of nog: wat is het statuut van de fallus? Het is een vraag waar Lacan al een tijd mee worstelt. De aard, het statuut, van de fallus blijkt uitermate ambigue. Nu eens toont die ambigüiteit zich in de moeilijkheid de fallus te situeren in het Oedipus- en het castratiecomplex – is het de fallus van de moeder of de fallus van de

1 Deze tekst is gebaseerd op de bijdrage van Lieve Billiet op 24 oktober 2009 tot het Theoretisch Seminarie in Lacans Onderwijs. Dat Theoretisch Seminarie wordt georganiseerd door de Kring voor Psychoanalyse van de *New Lacanian School*, met Lieven Jonckheere en Anne Lysy als verantwoordelijken en was in 2009-2010 gewijd aan 'Dochter, Moeder, Vrouw: actualiteit van *Propos directifs pour un Congrès sur la sexualité féminine*'.

2 Analytica met Praktijk van de *New Lacanian School* en lid van de *World Association of Psychoanalysis*, lieve.billiet@skynet.be

3 Lacan, J. (1966 [1958h]). *Propos directifs pour un Congrès sur la sexualité féminine*. In: *Écrits*, Paris: Seuil, 725-736.

vader? – dan weer toont die ambiguïteit zich in de moeilijkheid de fallus te situeren in de verhouding tussen betekenaar en betekende: is de fallus een betekenaar of een betekende? Fallus van de vader versus fallus van de moeder, fallus als betekenaar versus fallus als betekende, dat zijn in zekere zin twee varianten van de oppositie tussen een symbolische en een imaginaire fallus, die elkaar evenwel niet zomaar overlappen, hetgeen de ambiguïteit alleen nog verroot.

In *La signification du phallus* staat de oppositie tussen de fallus als betekende versus de fallus als betekenaar op de voorgrond. En het is in die kwestie dat Lacan er een knoop doorhakt. Hij stelt er expliciet dat de fallus een betekenaar is, zij het wel een bijzondere. We zullen dadelijk zien in welke zin.

Situering van La signification du phallus

Lacan schrijft *La signification du phallus* begin 1958. Het is de tekst van een lezing die hij geeft op 9 mei 1958, niet lang na het schrijven van *D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose*. Die tekst redigeert hij in december 1957 en januari 1958, dus tijdens het vijfde seminarie. Zoals we weten herneemt hij in *D'une question préliminaire* grotendeels het derde seminarie – het is tenslotte een tekst over de psychose – maar tussen het seminarie en de tekst over de psychose heeft hij *L'instance de la lettre* geschreven en ook het vierde seminarie en het eerste deel van het vijfde gegeven.

Lacan schrijft deze tekst terwijl hij verder het vijfde seminarie aan het geven is en een hele passage van de tekst is in belangrijke mate een heremijning van een aantal hoofdstukken van dat vijfde seminarie.⁴ We kunnen daar in detail volgen hoe Lacan een redenering opbouwt die hem tot een besluit zal brengen dat precies het beginpunt vormt

4 De passage van pagina 690 regel 181 tot pagina 693 regel 299 herneemt de hoofdstukken 8 tot en met 13 van het vijfde seminarie.

in *La signification du phallus*. Eigenlijk vinden we in die tekst en in het vijfde seminarie tweemaal dezelfde gedachtegang, dezelfde redenering, zij het in omgekeerde volgorde. Wat Lacan besluit in hoofdstuk 13 van *Séminaire V* – 'die fallus (...) is een ultieme betekenaar in de verhouding van de betekenaar tot het betekende'⁵ – dat is de stelling die hij meteen poneert in *La signification du phallus*: 'Want de fallus is een betekenaar (...) Het is de betekenaar die de betekenis effecten in hun geheel moet aanduiden, voor zover de betekenaar die door zijn aanwezigheid van betekenaar bepaalt.'⁶

Deze stelling – de fallus is een betekenaar, het is de betekenaar van alle betekende-effecten – stelt Lacan voor als een antwoord, een uitweg uit de postfreudiaanse impasse, die hij in de passage ervoor oproept met de verwijzing naar de controverse inzake de fallische fase. Die controverse tussen Freud en de postfreudianen of tussen de postfreudianen onderling, is in zijn visie het gevolg van een conceptuele verwarring inzake het statuut van de fallus. De stelling dat de fallus een betekenaar is, zou een eind moeten stellen aan de verwarring en klaarheid brengen in een debat waarin een babelse spraakverwarring heerst.

Wat voorafging ...

Is de fallus een betekenaar of een betekende? Om te begrijpen waarom Lacan op dit moment niet onder die vraag uit kan, moeten we even een stap terugzetten. We volgen kort zijn parcours vanaf het derde seminarie.

In het *Séminaire III, Les psychoses*, heeft Lacan het over de vader. Éric Laurent stelt dat Lacans benadering van de vader er in wezen nog

5 Lacan, J. (1998 [1957-1958]) *Le Séminaire Livre V (texte établi par J.-A. Miller)*: *Les formations de l'inconscient*. Paris: Seuil, 240.

6 Lacan, J. (1966 [1958a]). *La signification du phallus*. In: *Écrits*, Paris: Seuil, 690.

hegeliëans is. Als we aan Hegel denken – in zoverre die Lacans eerste onderwijs inspireert – dan denken we aan de dialectiek van de erkenning zoals die uitgedrukt wordt in het L-schema. Waar het op aan komt is het volle spreken dat de erkenning door de Ander toelaat. Het hegeliëanse standpunt impliceert dat alleen de betekenaar het subject toelaat zich erkend te zien, als vader, als man, ... en dat het ontbreken van een betekenaar precies die erkenning problematisch maakt. Het subject kan de existentiële vragen slechts beantwoorden, er slechts mee omgaan, indien de betekenaar die daarvoor noodzakelijk is, aanwezig is. Wat is een vader? Wat is een man/vrouw? Wat is het dood/levend te zijn?

In het derde seminarie stelt Lacan dat de vader een belangrijke betekenaar is, het is een sleutelbetekenaar voor de erkenning van het subject, als vader – het is de betekenaar van de procreatie? – maar ook als man – het is de betekenaar van de seksuering.⁸ Lacan zegt verder ook nog dat de vader een *capitonnagepunt* (*point de capiton*) is. *Capitonnagepunt* is het concept dat de verhouding tussen de niveaus van betekenaar en betekende aangeeft. ... de notie van de vader ... [Freud] maakt daarvan het meest tastbare element in de ervaring van wat ik het *capitonnagepunt* tussen de betekenaar en het betekende genoemd heb.⁹

Het valt op dat Lacan over de betekenaar van de vader spreekt als betekenaar van de procreatie en van de seksuering zonder de minste verwijzing naar de fallus, en helemaal los van de theorie van het Oedipus-complex.¹⁰ Dat zal in *D'une question préliminaire* helemaal anders zijn. Het valt ook op dat de vader een *capitonnagepunt* is. Dat wil zeggen dat de referentie inzake de verhouding tussen betekenaar en betekende de Saussure is. Ook dat zal in *D'une question préliminaire* helemaal anders

7 Lacan, J. (1981 [1955-1956]). *Le Séminaire Livre III (texte établi par J.-A. Miller): Les psychoses*. Paris: Seuil, 329.

8 'De betekenaar 'vader zijn' vormt de hoordweg in de seksuele relaties met een vrouw.' *Ibid.*, 330.

9 *Ibid.*, 304.

10 Met uitzondering van de laatste les: *Le phallus et le météore*.

zijn. Lacan heeft dan intussen immers *L'instance de la lettre* geschreven, waar de verhouding geregeld wordt door de mechanismen van metafoor en metonymie.¹¹ De referentie is dan Jakobson. De vader is een metafoor.

In het derde seminarie verschijnt de vader zonder de minste verwijzing naar de fallus. Dat verandert helemaal vanaf *Séminaire IV, La relation d'objet*¹² waar zich, met de woorden van Jacques-Alain Miller, een valorisering van de fallus voltrekt. Het vierde seminarie gaat over de objectrelatie. De objectrelatie wordt hier niet langer benaderd vanuit de theorie van het spiegelstadium, maar gesitueerd tegen de achtergrond van de castratie. Het object dat op de voorgrond staat is de fallus. Waarom? Omdat de objectrelatie wordt gedacht vanuit het tekort. De aanwezigheid van de castratie in het object heeft te maken met het dodelijke effect van de betekenaar, met de annulatie van het reële object.¹³ Het effect van de betekenaar is de annulatie, het verlies van het reële object. De fallus laat toe de objectrelatie vanuit het verlies, het tekort te denken.

We hebben dus de triptiek: object, fallus en castratie. De fallus verschijnt niet zonder de castratie die gesitueerd wordt als het tekort, het verlies, het dodelijk effect van de betekenaar. Maar de fallus verschijnt in dit vierde seminarie ook niet los van de dialectiek van het Oedipus- en het castratiecomplex. Anders dan in het derde seminarie kunnen we niet meer over de vader spreken zonder over het Oedipus-complex te spreken en we kunnen ook niet over de fallus spreken zonder over het castratiecomplex te spreken. Vader en Oedipus-complex enerzijds¹⁴,

11 Lacan, J. (1966 [1957]). *L'instance de la lettre dans l'inconscient ou la raison depuis Freud*. In: *Écrits*, Paris: Seuil, 493-530.

12 Lacan, J. (1994 [1956-1957]). *Le Séminaire Livre IV (texte établi par J.-A. Miller): La relation d'objet*, Paris: Seuil.

13 In *La signification du phallus* keert dit terug als *Aufhebung*.

14 De vader en het Oedipus-complex komen natuurlijk vooral aan bod doorheen de bespreking van het geval van de kleine Hans in het tweede deel. Daar krijgt ook de metafoor een centrale plaats. In Hans' fobie is de vader gesubstitueerd door het paard, er is een substitutie van een betekenaar door een andere, er is een metafoor.

fallus en castratie anderzijds¹⁵ dus.

*Het statuut van het verlangen in Séminaire V
en La signification du phallus*

Zo het vierde seminarie het seminarie van de introductie van de fallus en van de vader als metafoor is, dan is *Séminaire V, Les formations de l'inconscient*, het seminarie van de introductie van het verlangen en daaraan gekoppeld van de theoretische uitwerking van het statuut van de fallus. Aan de reeks: behoefte, vraag en vraag naar liefde, wordt nu het verlangen toegevoegd. Dat verlangen is niet meer het hegeliaans verlangen naar erkenning, het is het verlangen als rest, rest van de operatie van substitutie van de behoefte door de vraag, van de significantisering van de vraag, van het feit dat de vraag in betekenaars gearticuleerd wordt.

Die conceptualisering van het verlangen als rest van de substitutie van de behoefte door de vraag vinden we terug in *La signification du phallus*. Met die dialectiek van behoefte, vraag en verlangen is de triptiek *privatie, frustratie, castratie* verweven.¹⁶ We volgen even hoe Lacan dit uitwerkt in een vrij vertalende en partiële parafrazering. Door het feit dat de mens spreekt, is er een soort omleiding van de behoeften. Omdat de behoeften onderworpen worden aan de vraag, is er een effect van vervreemding. Dat is geen effect van de reële afrankelijkheid maar van het in betekenaars gieten van de behoefte als dusdanig en dus van het feit dat de boodschap vertrekt van de plaats van de Ander. Wat van

15 Fallus en castratie: In het eerste deel van het vierde seminarie worden castratie en fallus gestuurd aan de hand van de triptiek: frustratie, privatie, castratie, die Lacan uitwerkt in zijn bespreking van de dialectiek tussen moeder en kind, aan de hand van de concepten behoefte, vraag en vraag naar liefde (van verlangen hier nog geen sprake dus). Daar is sprake van een symbolisch, een imaginair en een reëel object. We zullen daar één en ander van terugvinden in *La signification du phallus* en in *Propos directifs*.

16 We zullen één en ander hiervan terugvinden in *Propos directifs*, (Deel VI, punt 4: privation, frustration, demande, ...)

de behoefte vervreemd wordt, vormt een soort oeverdringing, want er is iets dat niet gearticuleerd kan worden in de vraag, maar dat elders verschijnt – een loot – en dat is wat bij de mens als verlangen verschijnt. Het verlangen onderscheidt zich dus radicaal van de behoefte, waar de psychoanalyse van toen – in 1958 dus – het nochtans lijkt toe te willen reduceren.

Om het statuut van het verlangen te bepalen moeten we vertrekken van de vraag, waarvan de kenmerken miskend worden in de notie van de frustratie. De vraag is niet louter vraag naar behoeftebevrediging, ze is vraag naar een aan- of afwezigheid. De bevrediging van de behoefte neemt hier radicaal de vorm aan van de gift en is teken van liefde. De vraag annuleert op die manier de particulariteit van alles wat gegeven kan worden door het te transformeren in bewijs van liefde, en de bevredigingen van de behoefte zijn nog slechts een soort miskenning van de vraag naar liefde. De aldus vernietigde particulariteit moet wel voorbij de vraag (opnieuw) verschijnen. Ze verschijnt met behoud van de structuur die besloten ligt in het onvoorwaardelijke van de vraag naar liefde (*l'inconditionné de la demande d'amour*). Door een omkering die geen loutere negatie van de negatie is, verschijnt de kracht van het zuiver verlies vanuit de rest van een doorhaling. Het verlangen substitueert de onvoorwaardelijkheid van de vraag door de 'absolute' voorwaarde (*la condition absolue*): dat is een uitweg uit wat het bewijs van liefde aan verzet inhoudt tegen de bevrediging van de behoefte. Aldus is het verlangen niet de goesting naar bevrediging (1), noch de vraag naar liefde (2), maar het verschil dat het resultaat is van het aftrekken van het één van het ander (van twee min één). We kunnen het als volgt uitdrukken:

- 1: goesting naar bevrediging
- 2: vraag naar liefde
- 2 – 1: verlangen

Behoeftbevreëding, vraag naar liefde en verlangen spelen in het veld van de seksuele relatie, waar de partners niet louter *subjeet van de behoefte* noch *object van de liefde* zijn, maar *oorzaak van het verlangen* moeten zijn.¹⁷

*Het statuut van de fallus in Séminaire V
en in La signification du phallus*

In het vijfde seminarie en in *La signification du phallus* krijgt het verlangen een nieuw statuut. Lacan conceptualiseert het vanuit de dialectiek van behoefte, vraag en vraag naar liefde, en daarmee verbonden de problematiek van privatie en frustratie. Het is met dat verlangen dat de fallus verbonden is. Die fallus krijgt meteen ook een nieuw statuut. In *D'une question préliminaire* was dat statuut heel ambigu gebleven. Jacques-Alain Miller heeft het over het Janusstatuut van de fallus in die tekst. Keren we heel even terug naar die tekst. Wat staat centraal in *D'une question préliminaire*? De vader natuurlijk, meer in het bijzonder de Naam-van-de-Vader. De metafoor van de Naam-van-de-Vader is het centrale gegeven in die tekst, het is de grote vernieuwing aangaande de benadering van de vader en zijn rol in het Oedipus-complex. De vader is een metafoor. De referentie in verband met de betekenaar is dus niet meer de Saussure maar Jakobson.

Wat vinden we nu in verband met de fallus in *D'une question préliminaire*? Er zijn heel wat verwijzingen. Lacan verwijst naar Freuds teksten over het castratiecomplex, over de fallische fase, over het liefdesleven.¹⁸ Hij heeft het over het fallische beeld als derde term in de imaginaire driehoek in het R-schema¹⁹ en de betekenis van het subjeet

17 Het betreft de passage van p. 690 r. 186 tot p. 691 r. 246.

18 Lacan, J. (1966 [1959]). *D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose*. In: *Écrits*, Paris: Seuil, 543.

19 *Ibid.*, 552.

onder de betekenaar (1) van de fallus (*signifiant du phallus*)²⁰, over het imaginaire object van verlangen voor zover de moeder dat symboliseert in de fallus²¹, over de fallische fase bij Jones²², over de imaginaire functie van de fallus waarvan Freud de spijlfunctie toont in het symbolisch proces dat de invraagstelling van de sekse voor beide geslachten voltooit via het castratiecomplex²³, over de betekenis van de fallus die in het imaginaire wordt opgeroepen door de vaderlijke metafoor²⁴ en tenslotte over het gat op de plaats van de fallische betekenis²⁵ ten gevolge van de verwerping (*forclusion*).

Deze opsomming is zeker niet volledig, maar ze volstaat om een idee te geven van de ambiguïteit van het concept van de fallus, van het Janusstatuut ervan in de tekst. De belangrijkste articulatie is de metafoor van de Naam-van-de-Vader. Er is sprake van het ontstaan van de fallische betekenis als effect van de aanwezigheid in de Ander van de Naam-van-de-Vader. In die formule en in het R-schema vinden we de fallus, voluit geschreven als Phallus of in het schema aangeduid door het symbool Φ .

In *D'une question préliminaire* is de fallische betekenis het effect van de metaforisering van de betekenaar van het Verlangen-van-de-Moeder door de betekenaar van de Naam-van-de-Vader. Is de fallus dan louter betekende? Toch niet, elders in de tekst heeft Lacan het over *le signifiant du phallus*. Het blijft dus ambigu. De nieuwe conceptualisering van het verlangen in *Séminaire V* en in *La signification du phallus*, laat meteen ook een nieuwe conceptualisering van de fallus toe en die stelt een

20 *Ibid.*, 553.

21 *Ibid.*, 554.

22 *Ibid.*, 555.

23 *Ibid.*, 555.

24 'De betekenis van de fallus, zo stelden we, moet in het imaginaire van het subjeet opgeroepen worden door de vaderlijke metafoor.' We vinden in dit citaat dus letterlijk de titel van de tekst uit 1958. Lacan, J. (1966 [1959]). *D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose*. In: *Écrits*, Paris: Seuil, 557.

25 *Ibid.*, 558.

eind aan de ambiguïteit. Eigenlijk kunnen we stellen dat wat *la signification phallique* heet in *D'une question préliminaire* overeenstemt met het verlangen zoals het geconceptualiseerd is in *La signification du phallus*. Het is een betekende-effect. De fallus zal hij conceptualiseren als betekenaar, een bijzondere betekenaar.

Het verlangen is de rest van de substitutie van de behoefte door de vraag, van de passage van de vraag langs de Ander, van het in betekenaars gieten van de vraag, het is hetgeen in de vergelijking in de betekenaarsketting betekend wordt. Het is het betekende van de betekenaarsketting, van het komen en gaan van de moeder. Wat is de fallus dan? De fallus is geen betekende zoals het verlangen, het is een betekenaar: 'De fallus (...) is geen fantasma (...) Hij is evenmin een object als dusdanig (...). Hij is nog minder het orgaan, (...) Want de fallus is een betekenaar,'²⁶ De fallus is een betekenaar van het verlangen. Het is de betekenaar van alle betekenis effecten. Ik verwijfs terug naar het citaat hogerop: 'Want het is de betekenaar die de betekenis effecten in hun geheel moet aanduiden, voor zover de betekenaar die door zijn aanwezigheid van betekenaar bepaalt.'²⁷ Die betekenis effecten, wat is dat anders dan het verlangen?²⁸

De fallus is een betekenaar, maar het is een bijzondere betekenaar, het is, zoals de Naam-van-de-Vader, een soort uitzonderingsbetekenaar, een betekenaar niet zoals de andere, een betekenaar die niet zomaar past in de ketting, het is een betekenaar die geen deel uitmaakt van de ketting, want het is geen betekenaar die verwijft naar een andere betekenaar. Zoals de betekenaar van de Naam-van-de-Vader de betekenaar van de betekenaars is, zo is de betekenaar van de fallus de betekenaar van

26 Lacan, J. (1966 [1958a]). La signification du phallus. In: *Écrits*. Paris: Seuil, 690, r. 173-181.

27 *Ibid.*, 690.

28 Zie ook: 'De fallus is de bevoorrechte betekenaar die het aandeel van de logos in het tot stand komen van het verlangen markeert.' Lacan, J. (1966 [1958a]). La signification du phallus. In: *Écrits*. Paris: Seuil, 692. – 'De fallus is de betekenaar van die Aufhebung zelf die door zijn verdwijning inaugureert.' *Ibid.*, 692. – 'Als betekenaar geeft de fallus de reden van het verlangen.' *Ibid.*, 693.

de betekenden. Jacques-Alain Miller commentarieert dat mooi in zijn leatuur van het vijfde seminarie verschenen onder de titel ... *du nouveau! Introduction au Séminaire V de Lacan*, en noteert het als S(S)NP versus S(S)Φ.²⁹

We hebben gezien hoe Lacan het verlangen conceptualiseert vanuit de dialectiek van behoefte, vraag, vraag naar liefde en het daarmee onvermijdelijk in de dialectiek tussen moeder en kind plaatst. Dat is de passage langs de Ander. De fallus wordt geconceptualiseerd als de betekenaar van het verlangen, het spreekt meteen voor zich dat het kind er ook slechts via de Ander, via de moeder toegang toe krijgt.

Het is een hele redenering die helemaal parallel loopt in *Séminaire V* en *La signification du phallus*, alleen stelt Lacan de zaken zoals gezegd precies in omgekeerde volgorde voor. In *La signification du phallus* poneert Lacan meteen de stelling dat de fallus een betekenaar is, in het bijzonder de betekenaar van alle betekenis effecten, hij stelt dat het betekenis effect het verlangen is – waarvan hij het nieuwe statut conceptualiseert vanuit de substitutie van de behoefte door de vraag, in de dialectiek van behoefte, vraag, vraag naar liefde – , dat met andere woorden de fallus de betekenaar van het verlangen is, en dat, aangezien de fallus een betekenaar is, het subject er slechts toegang toe heeft via de Ander, via de moeder.

In *Séminaire V* vertrekt Lacan van de dialectiek tussen moeder en kind. Hij toont hoe het betekende van haar komen en gaan haar verlangen is en hoe de betekenaar van dat verlangen, de fallus is. Van de stelling 'de fallus is de betekenaar van het verlangen van de moeder via hetwelk het kind toegang heeft tot de dimensie van het verlangen', komt hij tot de abstractere stelling: de fallus is de betekenaar van het verlangen.

29 Miller, J.-A. (2000). ... *du nouveau! Introduction au Séminaire V de Lacan*. Paris: Collection rue Huyman's, 85.

Oedipus- en castratiecomplex

Keren we nu even terug naar de dubbele ambiguïteit waarvan sprake in het begin van onze tekst: de fallus als betekenaar versus de fallus als betekende, de fallus van de vader versus de fallus van de moeder. Aan één ambiguïteit stelt Lacan resoluut een eind. De fallus is een betekenaar. Hij definieert op die manier een symbolische fallus, waarvan het (*imaginaire*) betekenseffect (*la signification phallique* uit *D'une question préliminaire*) het verlangen is. Om die fallus draait het in het Oedipus-complex. Het is de fallus die het Verlangen-van-de-Moeder in verhouding tot de vader definieert. Het is de fallus als (gesymboliseerd) gemis.

Lacan vertrekt in *La signification du phallus* van de problematiek van het castratiecomplex en herneemt de freudiaanse stellingen, waaronder deze dat het in het castratiecomplex om de fallus van de moeder gaat. Die fallus is een andere dan de symbolische fallus die hij in de tekst definieert. Hoe beide – de fallus van de vader versus de fallus van de moeder – zich nu tot elkaar verhouden, op die vraag keert hij aan het eind van de tekst terug.

De fallus van de moeder, de fallus waarrond het in het castratiecomplex draait, definieert het tekort van de moeder niet in verhouding tot de vader en in termen van verlangen, het is een fallus die de verhouding tussen moeder en kind aangeeft in termen van hebben of zijn. Voor het kind heeft de moeder de fallus of niet, voor de moeder is het kind de fallus of niet.

De dialectiek tussen en vooral de passage van de (*imaginaire*) fallus van de moeder naar de (*symbolische*) fallus van de vader beschrijft Lacan als volgt: 'Het is echter de dialectiek van de vraag naar liefde en de beproeving van het verlangen die orde op zaken in de ontwikkeling stelt. De vraag naar liefde kan alleen maar verdwijnen door een verlangen waarvan de betekenaar met die vraag geen uitspraak heeft. Als het

verlangen van de moeder de fallus is, dan wil het kind die fallus zijn tenende dat verlangen te bevredigen. De verdeeldheid, die immanent is aan het verlangen, laat zich dan ook al voelen doordat ze ook al in het verlangen van de Ander ervaren wordt: die verdeeldheid belet immers dat het subject zich tevreden zou stellen met de Ander voor te schotelen wat het zelf werkelijk aan reëls kan hebben dat aan die fallus beantwoordt, wat het heeft is immers niet meer waard dan wat het niet heeft – terwijl het in zijn vraag naar liefde die fallus zou willen zijn. De kliniek toont dat deze beproeving van het verlangen van de Ander niet beslissend is doordat het subject daarbij te weten komt of het nu zelf wel of geen reële fallus heeft, maar wel doordat het te weten komt dat de moeder die niet heeft. Zonder dat ervaringsmoment wordt geen enkel symptomatisch (fobie) of structureel (*Penisneid*) gevolg, dat verwijst naar het castratiecomplex, werkzaam. Hier wordt de conjunctie bezegeld van het verlangen, voor zover de fallische betekenaar er het merkteken van is, met de dreiging of de nostalgie van het hebbensgemis. Het is uiteraard van de wet geïntroduceerd door de vader in deze sequens dat de toekomst van dat verlangen afhangt.³⁰

30 Lacan, J. (1966 [1958a]). *La signification du phallus*. In: *Écrits*, Paris: Seuil, 693, r. 308 – 694, r. 325.